

Církevní, kulturní a společenský vývoj českých zemí za přemyslovských a lucemburských králů

Počátek Čech královských přinesl zápas o emancipaci české církve, o vymanění církevních hodnostářů a jim podřízených lidí z dosahu světské moci. Církev na počátku 13. století bohatla, zároveň ale také řešila otázku, jak se vymanit z moci světských donátorů. Přelom představoval IV. lateránský koncil, který se konal v Římě v roce 1215, vybízející představitele „národních“ církví, aby se snažili uvolnit pouta s místní světskou mocí a začali se orientovat přímo na papežství. Církevní představitelé ale stále žili v úzkém vztahu s laickým světem, v mnoha případech šlo o příslušníky šlechtických rodů, kteří ke svěřenému majetku přistupovali podobně jako jejich světské příbuzní a protože dodržování předpisů o celibátu se prosazovalo jen pomalu, mnohdy se snažili odkázat získané statky a úřady vlastním dětem.

Panovník se snažil stylizovat do role ochránce a štědrého donátora církve, za což očekával ideologickou podporu vlastních mocenských ambicí, to platilo už v době knížecí a v době královské tento aspekt ještě posílil sakrální rozměr královské moci.

Rozhodný krok v prosazování autonomních požadavků české církve učinil biskup Ondřej, který se dostal do otevřeného sporu s Přemyslem Otakarem I. Jeho jádro tvořilo vyplácení církevních desátků, většinu z nich si totiž nechávali vlastníci kostelů, a o vynětí lidí církve ze zemského práva. Ondřej ovšem narazil na hradbou zažitých zvyklostí a jeho snažení nechápala ani většina ostatních vysokých církevních hodnostářů v zemi. Spor se táhl řadu let. Vyřešilo ho až vydání Velkého privilegia české církve, listiny z 10. března 1222. Podle privilegia měli být lidé náležející k církvi do budoucna vyjmuti ze soudní pravomoci hradeckých úředníků a souzeni králem nebo dvorským sudím. Světské vrchnosti zakázala přijímat zběhlé poddané z církevních majetků. Vojska a šlechta se do budoucna mohly nechat hostit v kláštorech jen s jejich souhlasem a kláštery už nemusely zásobovat královské vojsko táhnoucí do boje. Církevní lidé měli být vyjmuti z robotních povinností vůči panovníkovi a velmožům. Král přislíbil během generálních sněmů vyslyšet opaty a další církevní hodnostáře. Ne všechna ustanovení se povedlo ihned uvést v život, ale listina stojí u základů emancipace české církve.

Na přelomu 12. a 13. století byly do českých zemí přivedeny nové řeholní řády: premonstráti a premonstrátky, augustiniánky, cisterciáci a cisterciačky. Nově se objevují také rytířské řády, v našem prostředí především řád německých rytířů a johanité. Rozvoj měst pak sebou přinesl i šíření mendikantských řádů – minoritů, klarisek a dominikánů. Šířil se nový model asketického světce, který v českých zemích zastupuje Anežka Česká a netypicky, protože askeze je mnohem charakterističtější pro ženy, tyto rys připisuje jeho život i Janovi z Jenštejna, u nějž ovšem k oficiálnímu svatořečení nikdy nedošlo.

V roce 1344 se konečně podařilo ke zdárnému konci dovést projekt, o jehož uskutečnění se už dříve snažila přemyslovská knížata. Praha byla povýšena na arcibiskupství. Aby toho bylo dosaženo, vzniklo nové litomyšlské biskupství. Česká církev se tak osvobodila od dosavadního formálního podřízení mohučskému arcibiskupství.

Josef Žemlička označil 13. století za dobu „privatizace“ českého státu. Dle jeho koncepce česká nobilita už od Břetislava I. de facto nedisponovali žádným osobním pozemkovým majetkem nebo jen velmi malým. Kromě něj dostávali odměnu za své služby při správě země, kdy se z nich stávali knížecí beneficiáři. Ta měla podobu naturálních výsluh a peněžních platů. Rozpad tohoto systému „knížecí vesnice“ tvoří právě privatizaci 13. století. Během ní vznikly mocné šlechtické rody, které si se souhlasem knížete přivlastnili většinu osídlené půdy včetně na ní žijícího obyvatelstva (šlechtu Josef Macek definoval jako nadřazenou sociální skupinu zakládající své privilegované postavení na moci, majetku a zděděných mimořádných vlastnostech). Další část dříve knížecího majetku připadla církevním institucím – biskupstvím, kapitulám, klášterům, farám. Tak by si tedy Přemyslovci měli nechat zcizit většinu své země. Celá řada jiných historiků, např. Libor Jahn nebo Martin Wihoda,

ovšem tyto závěry revidují. Dle jejich názoru můžeme společenskou skupinu s výsadním postavením sledovat hluboko do velkomoravské minulosti. O šlechtě s pozemkovým vlastnictvím, vlastními dvorci, odkud je spravovali, lze hovořit už minimálně od 12. století.

Už na přelomu 11. a 12. století začal proces kolonizace, kdy se obyvatelstvo přesouvalo i do vyšších nadmořských výšek. Tomuto procesu se obvykle říká vnitřní, nebo také domácí, slovanská kolonizace. Na začátku 13. století na ní navázala vnější, německá kolonizace. I když dnes se počet skutečně německých příchozí relativizuje, vůdci zřejmě přicházeli z německého prostředí, ale jen velmi málo toho víme o osobách, které je následovaly. S německou kolonizací a vznikem měst souvisí i vznik nové společenské skupiny – měšťanů řídicích se městským právem.

Umění tohoto období ovládl gotický sloh. Kromě sakrálních staveb se prosazuje i ve světském stavitelství. Vznikají honosné radnice, měšťanské domy, městské paláce, nejdříve panovník, a později i šlechta, se pouští do stavby hradů. Svého vrcholu dosáhlo gotické umění v zemích Koruny české za Karla IV. Umělec je stále považován především za řemeslníka, díla nejsou v naprosté většině případů signována, malíře tak známe podle místa uchování jejich díla – Mistr Vyšebrodský, Mistr Třeboňský. V době vlády Václava IV. dosáhlo mimořádné umělecké úrovně zpracování rukopisů opouštějících jeho skriptorium.

Doporučená literatura

BOBKOVÁ, Lenka: Velké dějiny zemí Koruny české IV a. Praha 2003.

BOBKOVÁ, Lenka – BARTLOVÁ, Marie: Velké dějiny zemí Koruny české IV b. Praha 2003.

ČECHURA, Jaroslav: České země v letech 1310-1378. Lucemburkové na českém trůně I. Praha 1999.

TÝŽ: České země v letech 1378-1437. Lucemburkové na českém trůně II. Praha 2000.

FAJT, Jiří a kol.: Karel IV., císař z Boží milosti. Kultura a umění za vlády Lucemburků 1310-1437. Praha 2006.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Svět české středověké církve. Praha 2010.

KAVKA, František: Život na dvoře Karla IV. Praha 1993.

KRÁSA, Josef: Rukopisy Václava IV. Praha 1971.

KUTAL, Albert: České gotické umění. Praha 1972.

KUTHAN, Jiří (ed.): Umění doby posledních Přemyslovců. Praha 1982.

MAUR, Eduard a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1996.

NODL, Martin – SOMMER, Petr (edd.): Jeden den ve středověku. Praha 2014.

NODL, Martin – WIHODA, Martin (edd.): Šlechta moc a reprezentace ve středověku, Praha 2007.

ŘÍHOVÁ, Milada a kol.: Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského. Praha – Litomyšl 2010.

SPUNAR, Pavel: Kultura českého středověku. Praha 1987.

VANÍČEK, Vratislav: Velké dějiny zemí Koruny české II, III. Praha – Litomyšl 2000-2002.

ŽEMLIČKA, Josef: České 13. století: „privatizace“ státu. Český časopis historický, 101, 2003, s. 509-541.

Kontrolní otázky

1. Který papež svolal IV. lateránský koncil?
2. Co bylo hlavním bodem sporu mezi Přemyslem Otakarem I. a biskupem Ondřejem?
3. Jaká privilegia získala církev vydáním Velkého církevního privilegia?
4. Které řeholní řády jsou spojeny s městským prostředím?
5. Co označuje pojem „privatizace“ českého státu ve 13. století?

6. Kteří historici pojetí středověké privatizace kritizují?
7. Jak Josef Macek definoval šlechtu?
8. Která území byla osidlována během tak zvané vnitřní kolonizace?
9. Proč neznáme jména středověkých umělců?
10. Jaký nový model světe se ve vrcholném středověku objevil?

Doplňující texty

1. Úryvek z Kosmovy kroniky (12. století)

Toho času Mstiš, župan na hradě Bilině, syn Borůw, muž velké smělosti, větší výmluvnosti a nemějši prozřetelnosti, arkoliw nezapomněl, že mu byl kniže podezřelý, protože byl někdy manželku jeho z poručení pána swého držel u wězení, předce směle wešel do paláce knížeciho s prosbu k němu, a těmi slowy jej prosebně oslowil : Z milosti, prawil, twého bratra, wystawil jsem kostel ke cti swatého Petra apoštola, k jehož slawnosti zaswěceni abys ráčil přijíti i také hrad přijezdem swým potěšiti, nerač oslyšeti prosby mé. On, ačkoliw nezapomněl na úkor sobě učiněný, jehož onen se dopustil na jeho choti, wšak hledě k nowosti swé, utajil hněw, jež měl w srdci swém, a prawil: Já přijdu, hrad twůj potěším, a co bude kázati potřeba a sprawedliwost, učiním. Tomuto slowu, které kniže řekl, župan neporozuměl, a čině knížeti díky weliké, odešel wesel, a připrawowal což. potřebí k welikému weseli. Přišel kniže i biskup, a když byl hned kostel wyswěcen, který leží w podhradí, odebral se kniže nahoru na hrad k obědu; biskup pak a župan we dvoře swém, který byl před kostelem, rowněž posadili se k stolům postaweným.. A mezi obědem přijde posel pošeptat županu do ucha: Jest ti odejmuto županstwí hradu a dáno jest Kojatowi synu Wšeborowu, kterýž byl toho času prwnim w paláci knížecím. K tomu župan odpowěděl: Jest knížetem a pánem, učiň s hradem swým,, jak se mu líbí. Co wšak kostel můj dnes má, toho odejmauti kniže moci nemá. Ale kdyby byl té noci s radau a pomoci biskupa neutekl, beze wši pochybnosti byl by zbaven byl očí i nohy swé, kterau někdy byl spautal s nohau choti knížete.

Pramen: EMLER, Josef (ed.): Fontes Rerum Bohemicarum. T. II. Praha 1874.

2. Úryvek z Kroniky Františka Pražského (14. století)

JAK BYL PAN JAN IV., PRAŽSKÝ BISKUP DVACÁTÝ SEDMÝ, ZVOLEN ZA BISKUPA A POSVĚCEN

Cenu věcem dodává jejich vzácnost; pročez není w církwi boží nic cennějšiho a nic žádoucnějšiho nad dobrého a užitečného pastýře a biskupa, který jako anděl boží osvěcující, očišťující a dovršující vede své poddané na cestu věčné spásy, staraje se o ně a rozhoduje w tom, co se přímo týká duše i těla. A o takovém se rozumějí ona slova ewangelia: "Wěrný služebník a rozumný, kterého ustanovil Pán nad svou čeledí... Z úradku tedy božské milosti ctihodný otec, pan Jan IV., pražský biskup dwacátý sedmý, syn pana Řehoře z Dražic, za vlády nejjasnějšiho knížete, pana Wáclava II., českého a polského krále šestého, léta Páně tisícího třístého prwního byl zvolen pražským biskupem. Při jeho volbě král se šlechtou královstwí, kněžstwí i lid, blahopřejíce si a jásajíce, vzdávali králi nebes přehojné díky. A uděлил pan král zvolenému biskupowi zlatý prsten s drahocenným kamenem smaragdovým w hodnotě osmi set hřiven a jím byl při swém poswěceni ozdoben od ordináře. Řekl také králi Oldřich, probošt pražský: „Poněwadž pan biskup pražský muže volně lovit w královských lesích, nechť dovolí Waše Wýsost, abych já se postaral o zvěřinu k slawnosti zvoleného biskupa... Jemu wšak odvětil král:

„My sami osobně chceme pro něj lovit,.. a to skutečně vykonal. Nebot' přede dnem posvěcení poslal zvolenému biskupovi tři vozy naplněné rozmanitou zvěřinou a staral se i o mnohé jiné věci, které byly nezbytné k nastávající slavnosti. A posvěcen byl s velikou důstojností a poctou v neděli, kdy se zpívá „Populus Sion..“ v pražském kostele za účasti nesmírně rozradostněného krále a jiných knížat i velmožů království, jakož i všeho kněžstva i lidu. Král pak milostivě podal panu biskupovi své žezlo a jablko s křížem, ozdobeným žlutavým zlatem, uděluje mu tím práva vladařská neboli knížetství. Když potom byla přinesena kniha evangelií, vyzval král téhož pana biskupa, aby pravou rukou otevřel knihu; a hle, objevilo se evangelium, které se čte na neděli dvanáctou a v němž bylo obsaženo: „Dobře učinil všecky věci; i hluchým dal slyšeti a němým mluvíti... A všichni' kteří na to patřili, vzdávali Bohu díky za tak vynikajícího a vznešeného knížete a biskupa, vzrušeně chválíce krále nebes. Po skončení bohoslužeb jel král s panem biskupem, oděným v pontifikálie a korunovaným infulí, a s převelikým zástupem panstva k biskupskému dvoru, a vzav koně pana biskupa za uzdu, uvedl ho do brány pronášeje jasným hlasem tato slova: „Hospodin necht' ostříhá příchod tvůj i odchod tvůj od nynějška až na věky!“ A po veselých a příjemných rozhovorech připraví se hostina, postaví se stoly, ozdobí se nejokázalejším množstvím pokrmů a v onom ctihodném shromáždění mnohých mužů, prelátu i kněží, vybraných a okrášlených slovnou rozmanitostí, okřívaly všechny smysly vnitřní i vnější. Také chudým, kteří přišli k oslavě památného dne, dostalo se nejen duchovní, nýbrž i tělesné útěchy.

Pramen: HAVRÁNEK, Bohuslav – HRABÁK, Josef (edd.): Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu.